

ЛІНГВІСТИЧНА ПРАГМАТИКА: СПРОБА ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМНОГО ПОЛЯ І ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ОДИНИЦІ

---

4 травня 2009 року виповнюється шістдесят років відомому українському лінгвістові, доктору філологічних наук, професорові, завідувачу кафедри загального мовознавства Львівського національного університету ім. Івана Франка Флорієві Сергійовичу Бацевичу. Його наукові інтереси пов'язані із загальним мовознавством, філософією мови, комунікативною лінгвістикою, семантикою і прагматикою спілкування. Колектив журналу щиро вітає ювіляра, бажає йому міцного здоров'я, здійснення всіх творчих ідей і пропонує нову наукову розвідку вченого.

У статті розглядаються проблеми організації лінгвістичної прагматики як нового напрямку досліджень живої природної мови, а також специфіки її термінологічного апарату. Вважається доцільним поділ лінгвістичної прагматики на мікро-, макро- і мегапрагматику, а також прагматику комунікативних невдач зі своїми класами термінів.

Ключові слова: сучасна лінгвістика, лінгвістична прагматика, дискурс, мовленнєвий акт, мікропрагматика, макропрагматика, мегапрагматика, комунікативний смисл.

У структурі сучасної функціонально-комунікативної, антропо- і когнітивно зорієнтованої науки про мову лінгвістична прагматика (лінгвопрагматика, прагмалінгвістика) посідає особливе місце, будучи одним із найдинамічніших напрямів її розвитку. Кількість праць, присвячених проблемам прагматики мови, мовлення і спілкування, з кожним роком зростає: видаються спеціальні журнали, існують періодичні й неперіодичні видання, створюються огляди літератури¹, усе частіше з'являються підручники і хрестоматії, а також спеціальні словники термінів лінгвістичної прагматики² тощо. Сучасна лінгвістична прагматика тісно пов'язана з філософією мови, соціолінгвістикою, психолінгвістикою, теорією мовленнєвих актів, функціональним синтаксисом, лінгвістикою тексту, дискурсивним аналізом, конверсаційним аналізом, етнографією мов-

---

¹ Див., напр.: Journ. of Pragmatics.— 1971.— N 1 (видання продовжується); Pragmatics.— 1982.— N 1 (видання продовжується); Pragmatics and natural language.— New York, 1971.— 345 p.; Verschuieren J. Pragmatics: an annotated bibliography.— Amsterdam, 1978.— 186 p.; Pragmatics and beyond.— Amsterdam, 1980.— 348 p.

² Див., напр.: Маслово А. Ю. Введение в прагмалингвистику: Учеб. пособие.— М., 2007.— 150 с.; Handbook of Pragmatics Manual / Ed. bi J. Verschuieren, J.-O. Östman, J. Blommaert.— Amsterdam; Philadelphia, 1995.— 498 p.; Moeschler J., Reboul A. Dictionnaire encyclopédique de pragmatique.— Paris, 1994.— 234 p.; Skudrzykowa A., Urban K. Mały słownik terminów z zakresu socjolingwistyki i pragmatyki językowej.— Kraków; Warszawa, 2000.— 170 s.; Cruse A. A Glossary of Semantics and Pragmatics.— Edinburgh, 2006.— 198 p.

лення, когнітивною лінгвістикою, дослідженнями у сфері штучного інтелекту, комунікативною лінгвістикою та деякими іншими напрямками сучасної науки про мову.

Аналіз спеціальної літератури засвідчує, що сучасна лінгвістична прагматика постає як сфера знань з нечітко окресленим проблемним полем, невизначеною оперативною дослідницькою одиницею, несформованими методами, методиками і прийомами аналізу і неопрацьованою метамовою опису своїх об'єктів. Як зазначає, наприклад, Л. П. Рижова, «прагматика ще не стала наукою справді впорядкованою і, тим більше, достатньо описаною. Ще не досягнуто взаєморозуміння між дослідниками стосовно її меж, гіпотез і навіть термінології. Ведуться дискусії про те, чи є прагматика наукою внутрішньо цілісною, єдиною, чи існує декілька прагматик, що являють собою різні наукові дисципліни з різними методами дослідження мовної дійсності»³. Зокрема, дослідники говорять про існування *соціопрагматики*, яка вивчає соціальні й культурні умови використання мовних засобів для виконання певних функцій, *контрастивної прагматики*, яка досліджує вияви прагматичного чинника, насамперед функції і побудову мовленнєвих актів, у різних мовах, *міжкультурної прагматики*, предметом дослідження якої є подібність, відмінність і варіативність у вираженні прагматичних значень у різних культурах в їх зумовленості культурними цінностями й уявленнями, *інтермовної прагматики*, що вивчає особливості формування прагматичної компетенції в процесі вивчення іноземної мови, *історичної прагматики*, яка досліджує мовні явища в межах мовленнєвого акту (тексту, дискурсу, мовленнєвого жанру) з позицій виявлення намірів адресанта в діячості та деякі інші різновиди прагматичного підходу до мови. У концепціях інших дослідників згадані напрями прагматики розглядаються як складники саме лінгвістичної прагматики⁴. Зважаючи на таку невизначеність, мовознавці жартують, що лінгвістична прагматика нагадує кошик для сміття: що не визнається семантикою і не охоплюється синтаксисом, те «скидається» в прагматику. Інакше кажучи, на кожному з етапів розвитку науки про мову необхідно проводити «ревізію», «інвентаризацію», «переоблік» її окремих напрямів, підходів, категорій, одиниць, методів і методик тощо з позицій її цілісності й відповідності сучасним провідним науковим парадигмам. Це передусім стосується нових напрямів досліджень, лінгвістичної прагматики зокрема.

Не претендуючи на будь-яке «остаточне» розв'язання цієї надскладної проблеми, усе ж спробуємо бодай приблизно окреслити контури проблемного поля сучасної лінгвістичної прагматики з урахуванням найважливіших (на думку автора) пройдених нею етапів розвитку, а також обґрунтувати її дослідницьку одиницю.

Межі проблемного поля лінгвістичної прагматики постійно уточнювались і продовжують уточнюватись. Так, під впливом концепції мовних ігор і значення як уживання Л. Вітгенштейна в 60–70-х роках минулого століття прагматична проблематика зводилась до вивчення аспектів індексальності, референції, дослідження мовних значень у контекстах їх уживання⁵; під кінець цього етапу —

³ Рижова Л. П. Французская прагматика.— М., 2007.— С. 4.

⁴ Див., наприклад, розуміння предмета прагматики в концепції Н. Д. Арутюнової та Є. В. Падучевої: Арутюнова Н. Д. Прагматика // Лингвистический энциклопедический словарь.— М., 1990.— С. 389–390; Арутюнова Н. Д., Падучева Е. В. Истоки, проблемы и категории прагматики // Новое в зарубежной лингвистике.— М., 1985.— Вып. 16.— С. 3–43.

⁵ Див., напр.: Азнаурова Э. С. Прагматика художественного слова.— Ташкент, 1988.— 186 с.; Ці ідеї не відкидаються також і в наш час, див., напр.: Формановская Н. И. Коммуникативно-прагматические аспекты единиц общения.— М., 1998.— 244 с.; Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход.— М., 2002.— 256 с.

«мови в контексті» в цілому⁶. У 70–80-х роках проблематика лінгвопрагматики визначалася вивченням впливів контексту на функціонування мовних одиниць у комунікації, передусім мовленнєвих актів⁷, вивченням неконвенціональних засобів мовленнєвої діяльності людей⁸, схем інтерпретаційної діяльності учасників інтеракції⁹ та деякими іншими проблемами. Можна твердити, що саме в цей час лінгвістична прагматика ввела в опис мови акціональний (діяльнісний) аспект. Кінець 80 — початок 90-х років ознаменувався значним розширенням проблематики лінгвістичної прагматики. Остання починає асоціюватися зі студіями над дискурсом у плані вивчення формування і розуміння дискурсивного значення¹⁰; зв'язками між мовними формами і їхніми користувачами (зокрема, врахування наміру мовця, контекстного значення висловлення, розуміння невисловленого й обсяг спільних знань)¹¹; успішністю взаємодії між мовцем і слухачем, зокрема успішністю інтерпретації індексальних, анафоричних і референційних засобів мовлення, імплікацій та імплікатур живого спілкування¹²; дещо пізніше — ці самі проблеми, але із залученням широкого соціального контексту¹³, використанням мовних засобів у комунікації в межах дискурсу¹⁴.

Зміни в структурі лінгвістичної прагматики постійно супроводжуються спробами окреслення меж її проблемного поля. Одна з таких спроб представлена в енциклопедичному словнику з прагматики Й. Мешлера і А. Ребу 1990 року¹⁵. У ньому автори подають схему проблемного поля прагматики, охоплюючи її психолінгвістичний і соціолінгвістичний складники поняттям контексту і поділяючи погляди Н. Хомського щодо необхідності розмежування мовної компетенції мовця та її реалізації в мовленнєвій діяльності¹⁶ (див. рис.).

Ця схема засвідчує розмежування авторами «лінгвістичної» і «нелінгвістичної» прагматики, яке значною мірою буде поставлене під сумнів на пізніших етапах розвитку мовознавчої думки, коли найістотнішим чинником у розширенні лінгвопрагматичної проблематики стане врахування всіх без винятку складників комунікативного акту. В цьому плані чи не найповніше проблемне поле лінгвістичної прагматики окреслила Н. Д. Арутюнова¹⁷. У неї лінгвістична

⁶ Див.: *Dijk T. A. van. Studies in the Pragmatics of Discourse.*— Mouton, 1981.— 12.— P. 27.

⁷ Див., напр.: *Богданов В. В. Речевое общение: прагматический и семантический аспекты.*— Ленинград, 1990.— 88 с.; *Сусов И. П. Семантика и прагматика предложения.*— Калинин, 1980.— 80 с.; *Сусов И. П. К предмету прагмалингвистики // Содержательные аспекты предложения и текста.*— Калинин, 1983.— С. 3–15; *Ылим Х. Я. Прагматика речевого общения // Теория и модели знаний. Труды по искусственному интеллекту : Учен. зап. Тартус. ун-та.— Тарту, 1985.— Вып. 714.— С. 196–207.*

⁸ Див. напр.: *Булыгина Т. В. О границах и содержании прагматики // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз.— 1981.— Т. 40. № 4.— С. 333–342.*

⁹ Див.: *Демьянков В. З. Прагматические основы интерпретации высказывания // Там же.— С. 376.*

¹⁰ Див.: *Cook G. Discourse.*— Oxford, 1989.— P. 157.

¹¹ Див.: *Yule G. Pragmatics.*— Oxford, 2007.— P. 4.

¹² Див.: *Green G. M. Pragmatics and Natural Language Understanding.*— Hillsdale ; New Jersey ; London, 1989.— 180 p.

¹³ Див.: *Mey J. L. Pragmatics : An Introduction.*— Cambridge, Mass., 1993.— P. 5, 42.

¹⁴ Див., напр.: *Макаров М. Л. Основы теории дискурса.*— М., 2003.— 278 с.; *Dijk T. A. van. Studies in the Pragmatics of Discourse.*— The Hague ; Paris ; New York, 1992.— 331 p. Надзвичайно широке дослідницьке поле лінгвістичної прагматики окреслюється в широковідомій хрестоматії «*Handbook of Pragmatics Manual*».

¹⁵ *Moeschler J., Reboul A.* Op. cit.

¹⁶ Ibid.— P. 35. Див. також: *Минкин Л. М. Аспекты синтезированной теории прагматики // Вісн. Київ. лінгвіст. ун-ту. Сер. філол.— 1998.— Т. 1. № 1.— С. 23.*

¹⁷ Див.: *Арутюнова Н. Д. Прагматика // Лингвистический энциклопедический словарь.— М., 1990.— С. 389–390.*

прагматика постає як міжпредметна сфера досліджень, а також розділ науки про мову, який вивчає функціонування мовних знаків у мовленні¹⁸, вживання мови мовцями в комунікативних ситуаціях з урахуванням тісної взаємодії комунікантів¹⁹. Близькою до такого розуміння слід визнати концепцію лінгвістичної прагматики як вивчення умов використання мови комунікантами в актах мовленнєвого спілкування²⁰. Ці умови включають контекст (лінгвальні умови), конситуацію (екстралінгвальні умови) і коемпірію (рівень лінгвістичних та енциклопедичних знань комунікантів)²¹.

Рис. Схема проблемного поля прагматики

Таким чином, найважливішими напрямками дослідження лінгвістичної прагматики слід уважати сфери, пов'язані з суб'єктом мовлення (іллокутивні сили, мовленнєві тактики, правила ведення діалогу, різні настанови, референцію мовця, прагматичні пресупозиції, емпатію тощо), адресатом мовлення (правила виведення непрямих смислів, перлокутивні ефекти, типи мовленнєвого реагування тощо), пов'язані зі стосунками між учасниками спілкування (форми мовленнєвого спілкування, соціально-етикетний бік мовлення та ін.), а також пов'язані з ситуацією спілкування (інтерпретація дійктичних знаків, вплив мовленнєвої ситуації на тематику спілкування тощо).

Отже, можна твердити, що дослідне поле сучасної лінгвістичної прагматики (принаймні з кінця 80-х — початку 90-х років ХХ ст.) включає в себе всі ті умови, за яких людина використовує мовні засоби у спілкуванні. Це передусім умови адекватного добору й використання одиниць і категорій мови з урахуванням усіх конститутивних чинників з метою досягнення найефективнішого впливу на партнера (аудиторію, читачів) по комунікації.

Нині в лінгвістичній прагматичі сформувалося кілька потужних напрямів досліджень. Один із них пов'язаний з теорією мовленнєвих актів Дж. Остіна та його послідовників (Дж. Серля, Д. Вандервекена, Дж. Вершурена, Д. Вундерліха, Т. ван Дейка, О. В. Падучевої, І. П. Сусова та ін.). Другий напрям ґрунтується на теорії правил і конвенцій мовленнєвого спілкування (Г. П. Грайс, Дж. Ліч, Е. Гофман та ін.). У межах третього напрямку розглядаються проблеми, пов'язані з характером знань та інтерпретаційних потреб комунікантів (М. Макаров, І. Кобозева та ін.). Цей напрям безпосередньо взаємодіє з когнітивною лінгвістикою, психолінгвістикою та іншими розділами сучасної науки про мову²².

¹⁸ Там же.— С. 389.

¹⁹ Там же.— С. 390.

²⁰ Див., напр.: Богданов В. В. Лінгвістическая прагматика и ее прикладные аспекты // Бондарко Л. В., Вербицкая Л. А. и др. Прикладное языкознание.— СПб., 1996.— С. 268–275.

²¹ Там же.— С. 268.

²² Там же.— С. 268–270.

Незважаючи на значну розбудову свого проблемного поля, до цього часу залишається дискусійним, на наш погляд, найважливіше питання: що слід уважати предметом лінгвістичної прагматики. Ця невизначеність не в останню чергу викликана значним розширенням об'єктів дослідження комунікативної лінгвістики, зокрема введенням у лінгвістичний обіг таких її засадничих категорій, якими є дискурси і мовленнєві жанри²³. Уважаємо, що з метою отримання лінгвістичною прагматикою своєї підставової категорії, яка б визначала предмет її дослідження, варто звернутися до статті Ю. С. Степанова²⁴. У ній, спираючись на ідеї Е. Бенвеніста, учений сформулював думку, згідно з якою основною категорією лінгвістичної прагматики слід уважати категорію *суб'єктивності* в її зв'язках з одиницями і категоріями мови. Зрепштою, про це саме писав Р. С. Столнейкер, говорячи, що «прагматика — це наука, яка вивчає мову в її відношенні до тих, хто її використовує»²⁵. Категорія суб'єктивності охоплює широке проблемне поле, до якого, крім чинників, сформульованих Н. Д. Арутюновою та іншими дослідниками, які сповідують комунікативну природу прагматики, повинна ввійти низка інших, пов'язаних із виявом суб'єктивності в мові: конотативних складників засобів, що сформувалися під впливом особистісних чинників спілкування; тональності й атмосфери спілкування; умов успішності дискурсів, мовленнєвих жанрів і мовленнєвих актів та багатьох інших. Так, наприклад, тезу, згідно з якою суб'єктивні аспекти значень мовних одиниць — це складники прагматики, обстоював ще в 80-х роках минулого століття Ю. Д. Апресян, наголошуючи, що мовна прагматика — це насамперед «закріплені в мовній одиниці (лексемі, афіксі, граемі, синтаксичній конструкції) ставлення мовця: 1) до дійсності, 2) до змісту повідомлення, 3) до адресата»²⁶. Усі згадані та деякі інші чинники (в нашому випадку — екстрапольовані на процеси міжособистісного спілкування) повинні бути доповнені низкою комунікативних категорій, зокрема контекстних, узагальнено-ситуативних, залежних від каналів комунікації тощо, які також значною мірою виявляються небайдужими до суб'єктивного чинника в мові.

Зазначимо, що сформульоване таким чином розуміння основної категорії прагматичного аспекту дискурсів виявляє низку теоретичних ризиків, пов'язаних передусім із розмежуванням семантики і прагматики мови в цілому, а також семантичних і прагматичних аспектів одиниць абстрактного модусу існування мови (тобто Мови на противагу Мовленню і Комунікації)²⁷.

Спроби розмежування семантичних і прагматичних явищ мови здійснювалися протягом усієї історії формування семантики і прагматики як напрямів дослідження²⁸. Остаточно розв'язаним це питання не можна вважати й зараз. Стосовно співвідношення семантичних і прагматичних чинників одиниць Мови

²³ Деякі прагматичні аспекти мовленнєвих жанрів розглянуто в праці: Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи.— Л., 2006.— 264 с.

²⁴ Див.: Степанов Ю. С. В поисках прагматики (проблема субъекта) // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз.— 1981.— Т. 40. № 4.— С. 325–332.

²⁵ Столнейкер Р. С. Прагматика // Новое в зарубежной лингвистике.— М., 1985.— Вып. 16.— С. 419.

²⁶ Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и системная лексикография // Апресян Ю. Д. Избранные труды : В 2 т.— М., 1995.— Т. 2.— С. 136.

²⁷ Детальніше про необхідність розмежування цих модусів існування явищ живої природної мови див.: Бацевич Ф. Нариси з комунікативної лінгвістики.— Л., 2003.— С. 49–59.

²⁸ Огляд цієї проблеми, якою вона здавалася в середині 80-х років ХХ ст., див. у праці: Арутюнова Н. Д., Падучева Е. В. Истоки, проблемы и категории прагматики // Новое в зарубежной лингвистике.— М., 1985.— Вып. 16.— С. 3–43.

значимо, що, наприклад, виділення значенневих аспектів «свій / чужий», «добре / зле» тощо для низки лексичних одиниць, зафіксованих у системі Мови (розвідник — ‘наш’, шпигун — ‘чужий’; демократія — ‘добре’, тоталітаризм — ‘зле’ тощо), вимагає їх кваліфікації як семантичних, оскільки вони є фактом Мови, а не Мовлення чи Комунікації. Разом з тим чітко виявляється їхнє прагматичне «минуле»: вони виникли в результаті суб’єктивного ставлення носіїв мови до певної особи, поняття, явища, події, факту тощо. На нашу думку, подібні випадки можна кваліфікувати так: те, що «народилося» як явище прагматичне, але стало постійною, структурно релевантною значеннєвою рисою конкретної мовної одиниці, слід уважати семантичним. Інакше кажучи, у певному розумінні сучасна мовна семантика аксіологічного характеру — це значною мірою колишня прагматика.

Ураховуючи те, що фактично в межах лінгвістичної прагматики досить чітко виявляються дві тенденції, одна з яких зорієнтована на вивчення прагматичного потенціалу мовних одиниць (морфем, слів, речень, текстів), а друга — на вивчення взаємодії комунікантів у процесах мовного спілкування, а також трансформувавши ідею Дж. Мея щодо можливості членування лінгвопрагматики на мікро-, макро- і метапрагматику зі своїми проблемами і аспектами²⁹, виділяємо такі розділи сучасної лінгвістичної прагматики: мікропрагматику, макропрагматику, мегапрагматику і прагматику комунікативних девіацій. Нижче коротко визначимо коло дослідницьких проблем, яке формують згадані складники сучасної лінгвістичної прагматики.

Мікропрагматика як прагматика одиниць мовного коду в спілкуванні включає в своє проблемне поле питання, пов’язані з суб’єктивним чинником, наявним у семантико-прагматичній структурі лексичних і граматичних одиниць; дискурсивними словами, особливостями їх функціонування та системної організації; імплікаціями та імплікатурами дискурсу; пресупозиціями у висловленні; інференціями; проблемами суб’єктивності референції та анафори; модальністю і сферами її вияву; прагматичними аспектами дейксису, мовленнєвого жанру і мовленнєвого акту. Що ж до останнього із згаданих аспектів, то однією з найактуальніших проблем слід уважати проблему виділення, опису і типології так званих прагматичних перформативів у їх співвідношенні з перформативами семантичними³⁰, а також прагматичну за своїм походженням категорію умов успішності дискурсів, мовленнєвих жанрів і мовленнєвих актів³¹.

Макропрагматика, або прагматика категорій міжособистісного спілкування, звернена до таких понять: інтенціональність, емпатія і прагматика фокусу й погляду учасників комунікації; прагматичні аспекти стратегій і тактик спілкування; принципи, максими і постулати спілкування; прагматика ввічливості. До цього розділу лінгвістичної прагматики, на нашу думку, варто також зарахувати прагматику категорій контексту міжособистісного спілкування, зокрема регістру, тональності, атмосфери і стилю спілкування.

Мегапрагматика зосереджена на проблемах специфіки соціального контексту і його впливу на всі складники комунікативного акту, зокрема дискурси. До цього типу прагматики варто долучити прагматичні аспекти конверсаційного аналізу, а також прагматику міжкультурної комунікації в її зв’язках із проблемами організації дискурсів, мовленнєвих актів і мовленнєвих жанрів.

²⁹ Див.: *Meu J. L. Pragmatics : An Introduction.*— Cambridge, Mass., 1993.— 357 p.

³⁰ Див.: *Бацевич Ф. С. Прагматичні перформативи: спроба обґрунтування // Мовознавство.*— 2008.— № 1.— С. 31–34.

³¹ Див.: *Бацевич Ф. С. Умови успішності мовленнєвого жанру: спроба типології (у друці).*

Особливою сферою прагматичних досліджень дискурсів слід уважати аналіз причин і механізмів комунікативних невдач (девіацій), які виявляються безпосередньо пов'язаними з проблемами мікро-, макро- і мегапрагматик, тобто широким полем проблем, що мають зв'язки як з прагматичними аспектами одиниць і категорій мовного коду, так і з іншими (регістровими, тональними тощо складниками інтеракції особистостей).

Розглядаючи комунікацію як процес, можна твердити, що межевою (мінімальною, підставовою) дослідною одиницею лінгвістичної прагматики слід визнати *комунікативний смисл*. Свого часу Д. Ліч зазначав, що «завдання прагматики — пояснення стосунків між смислом (який часто описується як “буквальне” або таке, що лежить на поверхні, значення) та ілюкутивною силою (тобто скерованим мовленнєвим впливом мовця на слухача)»³². У реальній комунікації «тет-а-тет» мовець, будуючи дискурс або його фрагменти (мовленнєві жанри, мовленнєві акти, висловлення), спирається на свої внутрішні неповторні особистісні комунікативні смисли як складні психо-когнітивно-емотивні утворення. З метою оперування ними в комунікації адресант (мовець, автор) утілює їх в узуалізовані мовні значення, формуючи відповідні конкретній конситуації спілкування конфігурації смислів, які і слід уважати комунікативними смислами. У деяких працях³³ наявна спроба визначити сфери вияву комунікативних смислів у спілкуванні й відповідні цим сферам підтипи смислів. Комунікативний смисл у них визначається як інформаційний компонент спілкування, що формується як результуюча домінанта комунікативних стратегій усіх учасників кооперативного спілкування в межах певного контексту і ситуації із застосуванням вербальних, невербальних і паравербальних засобів; це явлена інтенція учасників спілкування. Комунікативний смисл може бути апіорним і апостеріорним. Апіорний комунікативний смисл — це смисл, наявний у свідомості учасників спілкування як потенційний складник; апостеріорний комунікативний смисл — смисл, який безпосередньо формується в процесах «тут і тепер» спілкування.

Найважливішими сферами втілення обох типів смислів є мовленнєві акти, мовленнєві жанри і дискурси (тексти). Зокрема, в межах дискурсу (тексту) апіорний комунікативний смисл виявляється в умовах побудови (адресант) і звичного сприйняття (адресат) дискурсу (тексту), який відповідає контекстним і ситуативним умовам, тобто очікуваним макростратегіям. Апостеріорний комунікативний смисл у дискурсі (тексті) виникає, як правило, на рівні підтексту, часто супроводжується «вчитуванням» адресатом неіснуючих пресупозицій, опертям його на неправильно витлумачені імплікатури тощо.

У межах мовленнєвого жанру апіорний комунікативний смисл виявляється в межах комунікативних навичок побудови типового мовленнєвого жанру з типовою для нього інтенцією у конкретній конситуації спілкування (адресант) і звичного сприйняття саме цього комунікативного смислу адресатом. Порушення першої або другої умови стають причиною комунікативних девіацій, тобто насамперед «вчитування» комунікативного смислу, який у мовленнєвий жанр адресантом не вкладався. Порівняймо неузгодження типової форми мовленнєвого жанру «вдячність» з актуальною формою, яка перетворює його в інший тип мовленнєвого жанру — «погрозу»:

³² Leech D. N. Principles of Pragmatics.— London ; New York, 1983.— P. 30.

³³ Див., напр.: Бацевич Ф. Смисл: сутність і сфери вияву в мові // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. філол.— 2004.— Вип. 34. Ч. 1.— С. 346–353; Бацевич Ф. С. Прагматичні перформативи...— С. 31–34.

«— Та що ти, Варко,— одмагалася від тієї вдячності вчителька.— Головиха і сама має розум і серце, їй підказувати не треба.

— Розум і серце має, так... Але вашого добра я вам не забуду, як хочете.

“Варка немов погрожує своєю майбутньою вдячністю”,— подумалось Олені Левківні, й вона усміхнулася» (Є. Гуцало).

Апостеріорний комунікативний смисл, пов’язаний із «невпізнанням» звичного мовленнєвого жанру, виявляється передусім у випадках його непрямого вживання в конкретному дискурсі. Наприклад:

«[Савка:] — Сховай, козаче, свій тютюнець, бо не буде діла.

[Тиміш:] — Як саме?

— А так: дочку в хату загнав, а воза в клуню закотив.

— Якого воза? Що це ви кажете?

— А як лягаю спати, то ще й дрюка кладу коло себе.

— Про що це ви?

— Про те ж таки, що й ти знаєш.

— Щось ви говорите таке, що ніяк не врозумію...» (С. Васильченко).

Тут спостерігаємо мовленнєвий жанр «застереження» у формі мовленнєвого жанру «розповідь про подію».

Однак, на нашу думку, крім описаних підтипів комунікативні смисли виявляють неоднорідність також в інших вимірах. Зокрема, в їхній структурі досить виразно простежуються складники, які стосуються зображуваного мовцем стану речей (у широкому розумінні) в об’єктивній (чи мислимій як об’єктивна) дійсності, тобто *семантичні*, а також такі, що стосуються власне внутрішнього світу особистостей, тобто «власне» *прагматичні*, *суб’єктивні*. Так, прагматичні аспекти дискурсу лежать в основі, наприклад, «вчитування» адресатом іронічного ставлення до себе або натяків на свою особу у випадках, коли адресант не має подібних макростратегічних намірів, як це спостерігаємо, наприклад, в анекдоті: *Мій начальник хоче мене задушити! Як тільки я в черговий раз запінуюсь на роботу, він суворо каже: «Ти молилась на ніч, Дездемоно?»*. Інакше кажучи, можемо говорити про *комунікативні семантичні смисли* і *комунікативні прагматичні смисли*. Наприклад, у висловленні *Я повернуся ввечері* можна виділити семантичний комунікативний смисл ‘особа X каже, що Р’, комунікативний прагматичний смисл (залежно від конкретної комунікативної ситуації) – ‘особа X інформує (обіцяє, погрожує, попереджає тощо), що Р’. Загальний комунікативний смисл цього висловлення може мати, наприклад, таку «результуючу» залежно від контексту і ситуації спілкування: *Петро обіцяє повернутися ввечері*. Саме прагматичний комунікативний смисл варто розглядати як дослідницьку одиницю лінгвістичної прагматики. Однак у реальній комунікації обидва типи смислів, як правило, нерозривно злиті, тому слід говорити про єдиний комунікативний смисл у спілкуванні, який і лежить в основі загального процесу смислопородження дискурсу, плину комунікації в цілому.

Отже, лінгвістична прагматика — важлива складова частина сучасної науки про мову. Вона ґрунтується на антропологічній гносеології, яка розглядає людину як джерело мовленнєвої активності, динамізму мови в цілому. Лінгвістична прагматика охоплює мовленнєву діяльність людини як діалектичну єдність мовної системи і комунікативної діяльності особистості, що використовує ідіоетнічну мову в конкретному вимірі «тут і тепер» міжособистісного, групового, масового та інших типів спілкування. Саме це дозволяє твердити, що предметом лінгвістичної прагматики слід уважати комунікативну (мовну і мовленнєву) особистість, яка є джерелом вияву суб’єктивного в Мові, Мовленні й Комуніка-

тивній діяльності. Незважаючи на певну невизначеність предмета дослідження, лінгвістична прагматика має значний евристичний потенціал; вона стає синтезатором великої кількості проблем сучасної багатопредметної науки про мову.

(Львів)

F. S. BATSEVYCH

LINGUISTIC PRAGMATICS: AN ATTEMPT AT DEFINING THE PROBLEMATIC FIELD AND THE UNIT OF RESEARCH

The article dwells upon the problems of organising linguistic pragmatics as a new branch of research of the living natural language and the specificity of its terminological apparatus. We consider it relevant to subdivide the linguistic pragmatics into micro-, macro- and megapragmatics as well as the pragmatics of communicative failures with its classes of terms.

Key words: modern linguistics, linguistic pragmatics, discourse, speech act, micropragmatics, macropragmatics, megapragmatics, communicative sense, pragmatic communicative sense.